

Domus, casa, habitatio...: kultura stanovanja na jadranskom prostoru,

5. istarski povijesni biennale, sv. 5, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 19. do 21. svibnja 2011., urednice Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić-Vekić, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za humanističke znanosti / Državni arhiv u Pazinu, 2013., 247 str.

U salonu Zavičajnoga muzeja Poreštine održan je od 19. do 21. svibnja 2011. 5. istarski povijesni biennale, međunarodni znanstveni skup koji su pokrenule Marija Mogorović Crljenko, Elena Uljančić-Vekić i Tajana Ujčić, odnosno Zavičajni muzej Poreštine, Državni arhiv u Pazinu i Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Tema je skupa bila „*Domus, casa, habitatio...: kultura stanovanja na jadranskom prostoru*“, a dvadesetak povjesničara iz Hrvatske, Slovenije i Italije predstavilo je svoje radove širokoga raspona povijesnih i društvenih tema sa zajedničkim nazivnikom kulture stanovanja na jadranskom području.

Izlaganja sa znanstvenoga skupa objavljena su u zborniku radova „*Domus, casa, habitatio...: kultura stanovanja na jadranskom prostoru*“ izdanom 2013. u Poreču pod uredništvom Marije Mogorović Crljenko i Elene Uljančić-Vekić. Izdavači su ovoga zbornika, koji se proteže na 247 stranica, Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli i Državni arhiv u Pazinu. U zborniku je objavljeno ukupno petnaest radova s tekstovima na hrvatskom, talijanskom i slovenskom jeziku koje prate sažeci na engleskom jeziku. Na kraju zbornika nalazi se popis autora. Radovi su poredani kronološki te prate razne teme vezane za stanovanje od srednjega vijeka do polovice XX. stoljeća.

Prvi od petnaest radova je „Udobni dom sukna Mihovila Petrovog: svakodnevica bogate građanske obitelji u anžuvinskom Zadru“ (9-29) Zdenke Janeković Römer. Rad prikazuje svakodnevicu bogate zadarske srednjovjekovne građanske obitelji s posebnim naglaskom na materijalnu kulturu i kulturu stanovanja. Dvadesetak stranica teksta podijeljeno je podnaslovima „Oporuka i inventar“, „Kuća“, „Škrinje s blagom“, „Raskoš odjeće i viteške opreme“, „Piano nobile“, „Kućna posluga i njihov prostor“, „Mirisi kuhinje“, „Raskošna trpeza“, „Srednjovjekovna kućna ljekarna“ i „Trgovačka obitelj iz Ulice svetog Spasitelja“, kroz koje dobivamo detaljan

uvid u gradsku uljudbu i istančanost ukusa zadarske trgovačke aristokracije na kraju XIV. st.

Sljedeći je rad Darje Mihelič „Bivanjska kultura v luči inventarnih popisov imetja piranskih sirot“ (30-41), koji se bavi kulturom stanovanja srednjovjekovnog Pirana u XIII. i XIV. stoljeću. Autorica polazi od teze da kulturu stanovanja s jedne strane određuje ukupni urbani prostor, a s druge strane njegovi stambeni objekti sa svojim inventarom. Kao izvori za istraživanje poslužili su ženidbeni ugovori, oporuke i inventarni popisi imovine siročadi koji su pronađeni u šest svezaka u piranskim pisarskim uredima. Sudeći prema inventarima kućne opreme, zaključuje se da su srednjovjekovne piranske kuće imale tri osnovne prostorije: spavaću sobu, kuhinju i spremište, a najdragocjeniji komadi namještaja bili su kreveti s posteljinom. Rad je popraćen opsežnim bilješkama s izvornim citatima iz arhivske građe na latinskom jeziku te slikovnim materijalom koji se sastoji od karata Pirana i okolice te grafikom s prikazom stare općinske palače.

„Nepovredivost doma u istarskim statutima“ (42-53) Jakova Jelinčića obrađuje problem sigurnosti doma u istarskim statutima. Osobna sigurnost pa i sigurnost doma bile su jedan od najvažnijih segmenata u odredbama statuta istarskih gradova. Kao primjeri obrađuju se odnosne odredbe dvigradskog i buzetskoga statuta u hrvatskom prijevodu. Autor u tekstu donosi tri primjera kršenja odredbi sigurnosti doma na području Novigradske općine, koji čine zasebne podnaslove, a nakon „Zaključka“ u „Prilogu“ donosi u izvornom jeziku odnosne odredbe sedam statuta iz Novigrada, Oprtlja, Svetog Lovreča Pazenatičkog, Grožnjana, Buzeta i Vrsara.

Rad Gorana Budeča „Kuhanje, pečenje i blagovanje: pribor za jelo i kuhanje u kućama kasnosrednjovjekovnog Šibenika“ (54-72) predstavlja izvrstan uvid u materijalnu kulturu stanovnika svih društvenih slojeva te vrlo jake istočnojadranske komune. Pri istraživanju je korišten fond inventara dobara stanovnika šibenske komune koje je u razdoblju od ožujka 1451. do prosinca 1467. popisalo nekoliko šibenskih bilježnika. Korišteni izvori odlično rekonstruiraju izgled, način izrade i količinu predmeta namijenjenih pripravi hrane i pića te blagovanju. Osim tih predmeta, inventari dobara djelomično rasvjetljavaju i koje su bile prehrambene namirnice te kako su ih uživali kasnosrednjovjekovni Šibenčani. Članak prati grafikom koji prikazuje broj određenih vrsta posuda i pribora koji se spominju u inventarima te

posebni grafikoni s brojem primjeraka pribora (npr. soljenka, tanjuri, žlice, vilice, zdjelice itd.) izrađenih od različitih materijala.

Irena Benyovsky Latin je u radu „Kuće obitelji Lučić u srednjovjekovnom Trogiru“ (73-92) rekonstruirala kuće jedne od najpoznatijih trogirskih srednjovjekovnih obitelji (Lucio, Lučić, Lucić). Autorica naglašava kako su vlasništvo nad nekretninama, njihovo grupiranje, ukupan broj i položaj u gradu odraz demografskoga stanja obitelji od XIII. do XV. stoljeća, njihove političke pozicije u trogirskom društvu te imovinske moći. Rad ukazuje na važnu povezanost između društvenih struktura i urbanoga razvoja srednjovjekovnoga grada. Kronološki je podijeljen na tri poglavlja kroz koja se prati povijest članova obitelji Lučić, ali i samoga Trogira. Trinaesto stoljeće obilježilo je uspon obitelji i širenje njihovih posjeda u gradu, četrnaesto je bilo vrijeme smanjivanja značaja obitelji, a na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće obitelj ponovno doživljava uzlet. Kao korisni popratni materijali rada služe grafikon s rodoslovnim stablom obitelji Lučić (omogućuje lakše praćenje složenih obiteljskih odnosa koji se spominju u tekstu) i austrijski premjer Trogira iz 1830. s ucrtanim građevinama koje se spominju u tekstu.

Rad „Kuća i dom – mjesto sigurnosti i(li) nasilja za ženu“ (93-104) Marije Mogorović Crljenko nastao je na temelju istraživanja knjiga konkubinata, ženidbenih sporova i otmica Porečke biskupije iz prve polovice XVII. stoljeća. Autorica promatra je li i u kojoj je mjeri kuća tj. dom predstavljao sigurnost za ženu, a koliko je i u kojim slučajevima on bio mjesto nasilja. Kvalitetu življenja nije određivala samo kvaliteta kuće, namještaja i pokućstva, već je velikim dijelom ovisila i o međuljudskim odnosima u kući te sigurnosti koju je pojedinac osjećao u svom domu. Naime, nerijetko se upravo unutar kuće činilo nasilje nad ženom koje je moglo biti verbalno i tjelesno ili njihova kombinacija. U tom se smislu žena promatra u svojim različitim obiteljskim (supruga, potencijalna mladenka, kći, nećakinja, majka ili konkubina), ali i profesionalnim ulogama, primjerice kao sluškinja. Također, žena nije uvijek bila samo ona nad kojom je nasilje počinjeno, već ga je i ona mogla činiti nad drugima. Rad donosi izvrsnu sliku života i prava žena te općenito društvenih i obiteljskih odnosa u XVII. stoljeću.

Dragica Čeč napisala je rad „*»Ker ni imel dojlje za svojega otroka in ker ni imel druge žene«*. Trije primeri najbolj »skritega za hišnimi zidovi«: primeri spolnih deliktov v Pazinu, Lindarju in Lovranu“ (105-122) na temelju tri sudska slučaja pronađena u arhivu *Deželnega sodišča* (višega kaznenog

suda) u Ljubljani s kraja XVIII. stoljeća. Ova su tri slučaja predstavljena u zasebnim poglavljima, a bave se najskrivenijim dijelovima kućnoga života. Otkrivaju stav prema tijelu i seksualnosti, bacaju svjetlo na način života u kući, uloge žene i muža, a i na obiteljske strategije prilikom sklapanja brakova u relativno imućnim obiteljima srednje klase. Sva tri primjera dokazuju da je brak u austrijskoj Istri bio posljedica dogovora, rodbinske strategije i gospodarskih okolnosti. Detaljno zapisani sudski procesi donose opise odnosa i događaja, a daju i nekoliko skromnih podataka o materijalnoj kulturi.

„Dispute attorno alla proprietà nell'Istria veneta di fine Settecento“ (123-132) rad je Lie De Luca koji donosi dubinski pogled u obiteljske odnose koji proizlaze i razvijaju se oko osobnoga vlasništva, a posebice u konflikte koji nastaju u trenutku kada se imovina prenosi s jedne generacije na sljedeću. Autorica analizira dva konkretna primjera među mnogobrojnim iz mletačke Istre s kraja XVIII. stoljeća. Prvi slučaj predstavlja analizu oporuke i njezinih odredbi s posebnim osvrtom na posjedovanje zemljišta. Drugi se slučaj odnosi na procjenu dobara koja pripadaju imovini obitelji koja je bila uključena u kompliciranu pravnu tužbu oko nasljednih prava. Ova dva potpuno različita primjera iz arhivskih dokumenata o pitanjima imovine prikazuju nam važnost i vrijednost vlasništva nad kućom i zemljom u mletačkoj Istri u vrijeme pred kraj Mletačke Republike.

Rad Danijele Doblanović „Pokušaj rekonstrukcije socijalne topografije kaštela Svetvinčenat u 18. st.“ (133-146) polazi do pretpostavke da lokacija kuće upućuje na društveni položaj i ugled pojedinca ili obitelji. Na temelju podataka dostupnih iz knjige *Status animarum* župe Savičenta iz 1734. (nadopunjavane 1735. i 1742.) i kupoprodajnih ugovora o nekretninama u Savičenti sklopljenih u XVIII. st. rekonstruiran je raspored stanovanja u mjestu. Na temelju kupoprodajnih ugovora pokušalo se utvrditi veličinu i izgled kuća, definirati razlike u stanovanju u Savičenti kao središtu feudalne jurisdikcije (*castello*) i okolnim selima u njezinu sastavu (*ville*). Rad se, osim samim izvorima, u zasebnim poglavljima bavi demografijom, društvenim statusom i etničkom pripadnošću stanovnika Savičente, topografijom kaštela, trgom (placom), područjima unutar naselja te izgledom, veličinom i materijalima od kojih su kuće bile izgrađene. Autorica je djelomično uspjela odrediti lokaciju određenih obitelji unutar Savičente, što je prikazala na priloženoj karti „Raspored javnih zgrada i kuća na trgu“.

Fani Celio Cega u članku „Kultura stanovanja u trogirskim kućama tijekom druge polovice 18. st. na primjeru imovnika braće Canali“ (147-162) obrađuje kulturu stanovanja u trogirskim kućama tijekom druge polovice XVIII. st., kada je grad još bio pod mletačkom upravom. Na temelju dosad neobjavljenoga imovnika kuće Canali, za koju se pretpostavlja da je bila smještena u staroj gradskoj jezgri, opisuje se oprema kuće jedne od imućnih plemićkih obitelji. Autorica nastoji iz raznih izvora prepoznati o kojoj bi građevini unutar gradskoga tkiva mogla biti riječ, a u prepoznavanju smještaja kuće donekle pomaže činjenica što izvori spominju da se potkrovljem dotiče kuće Grančić. Članak je upotpunjen slikovnim materijalom koji čine fotografije, rukopisi i karta Trogira s označenim kućama koje se spominju u tekstu, a predložene su kao moguća kuća braće Canali.

Rad „Case e abitazioni dell'Istria e di Trieste a metà Ottocento. Uno sguardo alle condizioni abitative degli istriani“ (163-178) nastao je zajedničkim istraživanjem Deana Krmca i Alessija Fornasina. Istraživanje se temelji na podacima iz popisa stanovništva iz 1857. koji je provela Habsburška Monarhija. Članak nudi pregled i usporedbu uvjeta stanovanja u Istri i Trstu, koji su geografski blizu, ali su se razlikovali u svom arhitektonsko-urbanističkom i ekonomsko-društvenom karakteru. Trst je u to vrijeme doživljavao eksplozivan demografski rast od 200 % koji, iako razvijen, građevinski sektor nije mogao pratiti. Proces demografskoga rasta bio je posljedica velikoga useljavanja stranih radnika, među kojima su brojni bili i Istrani, što se odrazilo na uvjete stanovanja koji su postajali sve lošiji. Usporedbom s Istrom istaknute su dvije različite situacije u planiranju gradova. Rad se bavi i rasporedom kuća u Trstu koje su nastanili Istrani. Popraćen je tablicama koje daju pregledan prikaz brojčanoga stanja stanovnika i stambenih jedinica za područje Trsta i Istre, te kartama Trsta s ucrtanim područjima u gradu s obzirom na različite čimbenike koji se u članku razmatraju.

„Spremembe kuhinjskega prostora v 20. stoletju: primer Vipavske doline“ (178-194) rad je Špele Ledinek Lozej. Bazira se na etnološkom istraživanju te prikazuje promjene unutar kuhinje u ruralnoj sredini Vipavske doline u XX. stoljeću. Kuhinje su izabrane iz dva razloga: zato jer je to bio središnji stambeni prostor u većini stambenih objekata u Vipavskoj dolini, kao i na širem jadranskom području, Sredozemlju i zapadnoj Europi, a drugi je razlog taj što je kroz XX. st. kuhinja doživjela najveće promjene. Rad

prati promjene unutar kuhinjskoga prostora od kraja XIX. st. – od kuhinje s otvorenim ognjištem preko modernizacije 1920-ih i 1930-ih godina, kada se otvoreno ognjište zamjenjuje štednjakom, te opremanja funkcionalno specijaliziranih kuhinja s tekućom vodom, plinskim ili električnim štednjakom i namještajem rađenim po mjeri nakon Drugoga svjetskog rata – sve do 1980-ih i 1990-ih godina, kada se ponovno očituju tendencije unifikacije kuhinje s blagovaonicom i dnevnom sobom. Autorica naglašava kako promjene u smještaju, dizajnu i opremanju kuhinjskoga prostora potvrđuju središnju ulogu kuhinje u seoskim domovima u Vipavskoj dolini i na širem jadranskom području.

Rino Cigui se u radu „Abitazioni e trasmissioni infettive in Istria tra età moderna e contemporanea“ (195-207) bavi uvjetima stanovanja i zaraznim bolestima koje su se širile Istrom u novom vijeku i modernom dobu, kojima su i uzrok i posljedica bile siromaštvo te propadanje uljudbe i održavanja higijene u gradovima i selima, što je duboko utjecalo na sve aspekte života. U tom su se razdoblju gradovi i njihova okolna područja suočavali s problemima uklanjanja organskih otpadaka u kombinaciji s gustom naseljenošću unutar gradskih zidina, širenjem siromaštva, zastarjelim stambenim uvjetima i neodgovarajućom sviješću o važnosti održavanja higijene. Članak opisuje uvjete stanovanja, higijene i prehrane kao značajnih čimbenika u širenju zaraznih bolesti i visokoga mortaliteta u Istri iznoseći primjere za pojedine istarske gradove, poput Pule, Poreča, Rovinja, Pirana i dr., a donosi i grafikon epidemija žljezdane kuge u Istri od XIV. do XVII. st. s prikazom broja umrlih po pojedinim stoljećima.

„Higijena stanovanja i zarazne bolesti u Istarskoj provinciji između dva svjetska rata“ (208-224) Milana Radoševića zasniva se na istraživanju arhivske i novinske građe koja se tiče odnosa uvjeta stanovanja i širenja zaraznih bolesti u Istarskoj provinciji od 1918. do 1940. godine. Kao glavne uzroke niske razine higijene stanovanja pospješene teškim gospodarskim posljedicama Prvoga svjetskog rata i poraća autor ističe kroničan nedostatak vode uslijed čestih suša i nerazvijene vodovodne mreže, neodgovarajuće stambene uvjete te nedovoljnu zdravstvenu osviještenost, osobito u ruralnim područjima Istre. Obradujući nekoliko primjera tzv. socijalnih bolesti, među kojima se poseban naglasak stavlja na tuberkulozu kao najizraženiju bolest toga doba, Radošević donosi izvrstan opis uvjeta života i stanovanja u urbanim i ruralnim krajevima Istre između dvaju svjetskih ratova.

Željko Dugac u članku „Higijena stanovanja i djelovanje Škole narodnog zdravlja u međuratnom razdoblju“ (225-246) promatra problematiku higijene stanovanja na jadranskom području kroz djelovanje Škole narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ iz Zagreba, najznačajnije hrvatske javnozdravstvene ustanove u međuraću. Rad je nastao na temelju bogate fotodokumentacije, arhivske građe i podataka iz onodobnih publikacija. Analiziraju se najznačajniji higijensko-zdravstveni problemi vezani za stanovanje i različite metode poučavanja naroda. One su obuhvaćale zdravstveno-prosvjetnu djelatnost organiziranjem raznih tečajeva i građevinsko-sanitarne radove, a sve s ciljem poboljšanja kvalitete stanovanja, kao i građenja novoga odnosa prema životnom prostoru u skladu sa suvremenim zdravstvenim načelima. Rad je popraćen brojnim fotografijama koje prikazuju razna područja i načine djelovanja Škole narodnog zdravlja.

Vrijednost je ovoga zbornika radova u tome što može poslužiti kao odličan izvor podataka svima koji se bave proučavanjem povijesti stanovanja na našim prostorima, o čemu nema mnogo u stručnoj literaturi. Sakupljeni članci, ovisno o temi koju obrađuju, pružaju uvid u uvjete života i stanovanja, odnose prema kući i zemlji, kao i odnose unutar doma te donose primjere uređenja i opremanja doma kroz razna povijesna razdoblja.

Nina Brenčić

Ludwig Karl Moser (1845-1918) med Dunajem in Trstom, zbornik mednarodnega študijskega dne, Trst, 21 novembra 2008 / **Ludwig Karl Moser (1845-1918) tra Vienna e Trieste**, atti della giornata internazionale di studi, Trieste, 21 novembre 2008, urednika Stanko Flego in Lidija Rupel, prevodi Clara Corona et al., Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU / Trst – Trieste: Narodna in študijska knjižnica – Biblioteca nazionale slovena e degli studi, 2012., 322 str.

Stanko Flego i Lidija Rupel uredili su 2012. Zbornik s Međunarodnoga skupa održanoga 21. studenoga 2008. u Trstu kao pozamašnu dvojezičnu publikaciju. Osim „Predgovora“ (7-8), koji potpisuje ravnatelj tršćanske Narodne in študijske knjižnice / Biblioteca nazionale slovena e degli studi di Trieste Milan Pahor, i „Uvoda“ (9-11) iz pera Stanka Flego, Lidije Rupel